

Політичні виміри свободи людини

УДК 321:316.75

ПОЛІТИЧНІ ПОТРЕБИ ЯК ПЕРШОПРИЧИНА ПОЛІТИЧНОЇ ДІЇ

Анна Світа

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, k_poliit@franko.lviv.ua*

Розкрито суть потреб у взаємозв'язку з категорією "діяльність". У процесі діяльності людина переслідує певну мету, спрямовану на задоволення її потреб та інтересів. Акцентовано увагу на специфіці й функціях політичних потреб.

Ключові слова: політичні потреби, потреби влади, політична діяльність, мета діяльності, суб'єктно-об'єктна взаємодія, політична людина, засоби досягнення мети, психопатологія.

На сучасному етапі проблематика потреб є предметом дослідження різних наукових дисциплін: філософії, психології, етики, права, економічної теорії. Українська політична наука перебуває на початку освоєння цього складного феномена. Для розкриття змісту категорії "потреба" методологічне значення має її розгляд у взаємозв'язку з категорією "діяльність", оскільки вони існують у єдності. У діяльності людина завжди переслідує певну мету, спрямовану на задоволення її потреб та інтересів. У меті виражається ставлення людини як до самої потреби, так і до діяльності, яка її задовольняє. Від рівня розвиненості таких складових, як політичні потреби, інтереси, здатність до мобілізації політичної волі, визначення політичної мети залежить і рівень культури політичної діяльності, її результативність, доцільність і легальність. Як писав Г. Гегель, "найближчий розгляд історії переконує нас у тому, що дії людей випливають із їхніх потреб, їхніх пристрастей та інтересів, їхніх характерів і здібностей. І лише вони відіграють головну роль" [5, с. 20]. Саме політичні потреби, політичні інтереси – ядро мотиваційного елемента політичної діяльності. У будь-якій політичній дії, в явній чи скритій формі, присутні реальні потреби та інтереси соціальних груп, індивідів. Своєю чергою, діяльність щодо задоволення політичних потреб веде до творення самого суб'єкта політики.

Розкриваючи зв'язок між потребами та інтересами, необхідно підкреслити, що інтерес виникає на основі певних потреб як один зі способів їхнього задоволення. Факт існування в людей зовсім протилежних інтересів пояснюється передусім внутрішньою ієрархією потреб кожного з них. У когось, наприклад, потреба у владі може бути вираженою більше ніж у решти його оточення. У такої людини, відповідно, буде яскраво виражений інтерес до політики, кар'єрного росту, порівняно з іншими, у кого така потреба є не такою розвинутою. Тому будь-які інтереси не є явищем спонтанним чи випадковим, вони є закономірним відображенням потреб певних громадян. Болгарський філософ В. Вічев зазначає, що коли потреба породжує інтерес, неминуче з'являється мета діяльності [3, с. 23].

У сучасній науковій літературі природу потреб, їхню суть аналізують у широкому теоретико-методологічному контексті. Для розкриття причин та умов виникнення людських потреб, зокрема політичних, значний внесок зробили мислителі Стародавньої Греції. Так, Геракліт зазначає: "суть потреб визначається не тільки природними внутрішніми процесами організму, але залежить від впливу на живий організм середовища існування" [2, с. 21]. Демокріт акцентував увагу на потребах як джерелі

діяльності. Під потребами він розумів *нужду*, яка впливає на різноманітні поступки суб'єкта. "Справді, сама *нужда* була вчителькою всьому, наставляючи їх відповідно у пізнанні кожної речі" [10, с. 739].

Цікаві теоретичні положення про мотиви поведінки людини закладені в працях Т. Гобса. Його головна теза полягає в тому, що людині від природи властиві різноманітні потреби, зокрема *самолюбство*, турбота про власну вигоду. Саме потреба в цьому і визначає поведінку людей. "Потреба, підкреслював мислитель, – це мати всіх винаходів, в тому числі й такого політичного утворення, як держава" [6, с. 384].

Проблема потреб посідає важливе місце й у вченні П. Гольбаха. Всі потреби він поділяє на "перші потреби" та "уявні". Перші потреби закладені в людині природою. Це різні потреби – *своєрідні генії* – охоронці, створені природою для того, щоб охоронити її тіло і просвітити її дух [7, с. 42.]. На думку вченого, задовольнивши їх, людина створює нові потреби, або, точніше, її уява надає витонченішого характеру старим проблемам [7, с. 116]. Як бачимо, "уявні" потреби – просто "витончені" фізичні, природні та виникають внаслідок розвитку уяви індивіда.

Класик німецької філософії І. Кант значно поглибив уявлення про потреби як рушії моральної поведінки людей. На його думку, людина вважає іншу людину засобом задоволення своїх потреб, тому, намагаючись задовольнити свої потреби, люди вступають у конфлікт один з одним. Водночас люди бачать, що задовольнити різноманітні свої потреби без допомоги інших, поза суспільством, одній людині завважко. Неузгодженість між потребами особи та суспільства розв'язується шляхом підпорядкування особистісних бажань моральному обов'язку. Розв'язання цієї суперечності І. Кант вбачає у сфері чистого розуму і його засобами, оскільки людина є носієм і виконавцем апріорного закону розуму, який визначає волю і предмет волі, бажання, потреби людини.

Глибоке трактування багатьох аспектів людських потреб дає інший німецький мислитель Г. Геґель. Заслуговує на увагу положення про вирішальну роль потреб у діяльності людини (про це йшлося вище). Цінними також є роздуми філософа про механізм прояву потреб. Потреби – це "чуттєва суперечність, яка є всередині самого живого суб'єкта" [4, с. 314–315]. І тільки в процесі діяльності при зіткненні суб'єкта з об'єктом відбувається розв'язання цієї суперечності. Потреби, реалізовані конкретною людиною в процесі діяльності, мають для неї суб'єктивну цінність, є певним інтересом.

Велика заслуга німецького мислителя у розробці типології потреб. Опираючись на принцип розвитку, він довів, що потреби є динамічними, оскільки активною є сама людина. Потреби різноманітні, бо це залежить від різних сфер життєдіяльності суспільства. Г. Геґель заклав ідею розгляду потреби як системи, в якій цілісність потреби зумовлена цілісністю людини і суспільства. В його системі виділено особисті й суспільні потреби, які співвідносяться між собою як частина до цілого. Г.В. Геґель вводить у науковий обіг поняття "соціальні потреби", які розуміють як суспільні, зумовлені громадянським суспільством.

Отже, можна констатувати, що потреба – це відображення у людській свідомості незадоволення суб'єкта (людини, соціально-політичної групи) існуючим станом, що спонукає його до діяльності, спрямованої на усунення цього незадоволення. Потреба щось поліпшити виникає внаслідок незадоволення цим щось. Це стан суперечності між наявним і бажаним, між реально наявним і необхідним; це закладена в людині природою і суспільством програма життєдіяльності.

Потреби людини мають історичний характер. Із розвитком суспільства, і передусім матеріального виробництва, зростають і абсолютні, і відносні потреби. Це об'єктивний закон. Природа будь-якої потреби людини корениться у різноманітних зв'язках між людиною і середовищем, між людиною і світом, що трансформується у

систему людських потреб. Суть таких зв'язків полягає в тому, що для життя людини необхідні певні умови, і насамперед задоволення життєво важливих фізіологічних і біологічних потреб, забезпечення певними предметами, інформацією.

Потреби людей – це те, що зумовлює появу все нових потреб, а в кінцевому розумінні створюють розгорнуту систему відносин між людиною і природою, людиною і людиною, людиною і суспільством, людиною і політичною владою.

Важливою характеристикою зв'язку “людина – навколишнє середовище”, яка розвиває зміст людських потреб, є ставлення людини через іншу людину до суспільних цінностей, до суспільства, в якому живе людина. Виникають моральні, естетичні потреби, потреби в дружбі, любові, повазі, власній гідності. З'являються потреби в самореалізації, у прояві людиною своєї власної першооснови (саморозвитку), у стабільності її існування, внаслідок чого людині потрібна інформація про ставлення до неї інших людей, про можливості й шляхи досягнення мети, про взаємовідносини з іншими людьми. Отже, об'єктивний зв'язок людини і середовища виражається не тільки в необхідності, але й у відносинах, що формуються на основі практичної діяльності людини.

Для з'ясування природи потреби вагомою є проблема усвідомлення суб'єктом своїх потреб. Потреба задовольняється в діяльності. Але для того, щоб людина почала діяти, всі збудники дії повинні пройти через голову, бути усвідомленими. Усвідомлення відбувається на основі емоційного і раціонального рівнів свідомості людини, внаслідок чого до знання про потреби виробляється певне ціннісне ставлення. Без ціннісного ставлення до власної потреби цілеспрямована діяльність неможлива. Усвідомлення потреби відбувається поетапно. Перший етап – це рівень чуттєвого усвідомлення, рівень певних емоційних переживань. Тут потреба виявляє себе як внутрішньо детермінований потяг, що супроводжується певним емоційним переживанням. На рівні раціонального усвідомлення вона виступає як ясно усвідомлене бажання, задум, втілюється у чітко поставленій меті. Тут потреба набуває форми мотивів ідеального порядку. В процесі раціонального усвідомлення потреби відбувається синтез знання власної потреби із знанням явищ навколишнього світу, що можуть виступати засобом задоволення цієї потреби.

Розкриваючи механізм дії потреб на рівні особи, російський вчений А. Леонтьєв вказує, що потреба перетворюється у спонукальну силу вчинків і дій, коли вона набуває своєї предметності. Саме в процесі опредметнення відбувається їхнє духовне засвоєння, перетворення в суб'єктивні мотиви діяльності. Усвідомлена потреба (мотив) як внутрішньоспонукальна сила суб'єкта проявляється не автоматично, а передбачає вольове зусилля як намагання її реалізувати у практичних діях [9, с. 195].

Отже, потреба – це суперечність між соціальним суб'єктом (людиною, соціальною групою, суспільством у цілому) та об'єктивними умовами його життєдіяльності, яка розв'язується і відтворюється в процесі усвідомленої діяльності суб'єктивно-об'єктивної взаємодії. Потреба не просто відображає необхідність у тому чи тому предметі, вона завжди збагачена індивідуальними особливостями суб'єкта – носія тих чи тих потреб. Нерозвиненість суб'єктивного моменту в потребах особистості збіднює, спрощує як потреби, так і саму особистість.

Кожен суб'єкт є носієм багатьох потреб, що утворюють у своїй єдності рухливу систему. Коли відсутня можливість для цілкового задоволення всіх потреб, на свідомість покладається функція їхнього регулювання й обмеження. Здатність людини керувати своїми потребами, володіти власною природою є атрибутом її внутрішньої свободи. Людина, як свідома істота, опиняється перед завданням вибору серед власних потреб. Вона має вирішити, якій із потреб віддати перевагу, яку з

них обмежити, а яку залишити без усякого задоволення. Із зростанням потреб сфера цієї свободи розширюється.

Отже, людина не зупиняється на досягнутому. У суспільстві діє відомий закон зростання потреб, який зумовлюється постійним розвитком матеріального виробництва, всіх сфер суспільного буття. Так, отримавши економічну владу у вигляді багатомільйонних та мільярдних капіталів, особа неминуче прагне до політичної влади. І це не випадково, бо саме політична влада приносить не тільки почуття "внутрішньої безпеки", як зазначає К. Хорні у праці "Невротична особистість", але й реальної безпеки, наприклад, у вигляді закону про депутатську недоторканість, що дуже важливо, враховуючи кримінальне походження багатьох капіталів.

Важливо також з'ясувати, під впливом яких факторів відбувається вибір людиною шляхів і засобів задоволення усвідомлених потреб. Це залежить від об'єктивного становища людини в системі суспільних відносин; від рівня знань, володіння інформацією; від ступеня оволодіння культурою, що передбачає знання, здібності, переконання, емоції, почуття, які відіграють важливу роль у формуванні засобів досягнення потреб.

Отже, сформувані, зберегті, розвинути свою індивідуальність, її усвідомити – означає бути володарем своїх потреб.

Виходячи з того, що діяльність – це форма розв'язання суперечності між людиною і зовнішнім середовищем, має цілеспрямований характер, виникає питання, як же реально відбувається втілення в меті відношення людини до своєї діяльності.

Візьмемо потребу в політичній діяльності. Вона виникає на вищому ступені розвитку особи і виступає як єдність багатьох потреб, об'єднаних намаганням ширшої участі в політичному житті. Діяльнісне задоволення політичних потреб веде до творення самого суб'єкта політики. Політичні потреби актуалізуються з виникненням нового політичного інтересу, нових політичних мотивів і орієнтацій. Чим більше розвинена різноманітна політична діяльність, тим більше розвинені політичні потреби суб'єктів політики.

Політична потреба в літературі визначається як намагання і здатність до участі у політичній діяльності, до виконання керівних функцій, до захисту поглядів і дій, корисних суспільству, в намаганні одержати інформацію про політичне життя; потреба у спілкуванні, престижності, соціальному статусі, в певних соціальних та матеріальних благах, доступ до яких відкриває політична діяльність. Звідси випливає поліваріантність діяльності особи щодо задоволення політичних потреб.

Цей спектр устремлень свідчить про те, що предмет потреби особи у політичній діяльності не локальний, а сукупний, включає всю актуальну для людини політичну дійсність. Зауважимо, що ступінь інтенсивності потреби особи у політичній діяльності залежить від рівня соціалізації особи, належності до тієї чи тієї соціальної групи, суспільно-політичної організації, політичної партії.

Користуючись таким підходом, можна зрозуміти першопричини тих чи тих явищ. Адже саме виникнення, пріоритетність певних потреб залежить від ієрархії цінностей кожної людини. Саме ціннісні пріоритети більшості осіб у суспільстві призводять до появи на політичній арені певних типів політичних лідерів, існування тих чи тих політичних режимів.

Потреба в політичній діяльності, як і будь-яка інша потреба, означає стан, який розвивається циклічно: становлення – напруга – зняття. Становлення потреби пов'язане з виявленням особою необхідного об'єкта діяльності. На етапі напруги відбувається повне усвідомлення суб'єктом своєї потреби, її актуалізація, вироблення мети діяльності, засобів її досягнення. Насамкінець, в міру задоволення потреби відбувається її зняття, зниження ступеня її нагальності для суб'єкта. Однак зняття потреби в самореалізації у політичній діяльності діалектичне. Як правило,

воно супроводжується піднесенням потреби або переведенням її на нову, якісно вищу діяльність або формуванням більш значимої мети попередньої діяльності.

Взаємозв'язок людської потреби з політичними відносинами проявляється в їхньому відтворенні як потреб людини, яка починала з потреби підтримання свого фізичного існування, пройшла низку послідовних етапів у виникненні й задоволенні потреби в певних політичних відносинах, які відтворюють її як політичну людину. Особливість політичної потреби полягає в тому, що її задоволення пов'язане з діяльністю для досягнення інших потреб.

У процесі вивчення питання про політичні потреби, потреби влади, її джерела, ми з'ясували, що активніше це питання досліджують у психології. Психологічні концепції ґрунтуються на біхевіористському підході та розкривають суб'єктивну мотивацію поведінки реальних індивідів, витоки потреби влади, що кореняться у свідомості й підсвідомості людей.

Американський вчений Г. Ласуел сформував головні аспекти теорії політичного психоаналізу, згідно з якою важливим фактором, що зумовлює ставлення індивіда до політики, є психологічний механізм особи, тобто місце, яке займає політика в її житті; риси характеру, що зумовлюють її ставлення до політики; як сама політика формує людину, які саме риси. Як стверджує вчений, воля до влади і володіння "політичною енергією" дають початкові імпульси для виникнення владних відносин. Психопатологічна особа, пояснює Г. Ласуел, будучи відкинутою з політичного поля, використовує можливість приходу в бізнес суспільно-політичні організації, навіть організовану злочинність – туди, де можна панувати над іншими. Їй байдуже, де утвердитись, лиш би мати владу над людьми [8, с. 47].

Прагнення до влади, яке, на думку австрійських психоаналітиків А. Адлера та К. Горні, є незаперечним злом, а водночас – і конструктивним фактором розвитку цивілізації і культури. В одній зі своїх праць А. Адлер зазначає, що "почуття неповноцінності", яке стимулює прагнення до його подолання і відповідно до влади, "не зло, а благо, основа, стимул задля розвитку людства..." [1, с. 34].

Не може він не погодитись із тим фактом, що люди, які наділені підвищеним честолюбством і марнослів'ям, є водночас найкращими організаторами. Саме серед них суспільство знаходить необхідних йому керівників різних рівнів, починаючи від менеджерів і закінчуючи суспільними і державними лідерами. "Владолюбна роль, – зазначає А. Адлер у праці "Пізнати природу людини", – може бути певною мірою корисною, якщо вона не супроводжується надмірною агресією і ворожістю. Кожного разу, коли потрібен організатор, на сцені з'являється владолюбний індивід. Вони домагаються таких місць, на яких потрібні командири й управлінці. У важкі часи... такі характери виходять на авансцену і цілком зрозуміло чому: вони мають необхідну манеру триматися, відповідні соціальні установки; бажання, а також, як правило, і необхідну підготовку, щоб взяти на себе роль вождя... У спокійні часи такі індивіди очолюють малі групи як у діловій, так і в громадській сфері. Поки вони не порушують правил гри, ми не маємо проти них нічого. Однак ми не можемо погодитися з тією завищеною оцінкою, яку дає їм сьогодні суспільство" [1, с. 59].

Отже, існує різне з'ясування джерел потреби влади. Одні розглядають цю потребу як наслідок відчуття неповноцінності, інші як вроджений інстинкт. На нашу думку, потреба влади є складною комплекуючою потребою, яка формується з декількох простих, серед яких потреба власності й потреба пошани.

Потреба власності є освоєнням простору, поширенням свого Я, своєї особистості у навколишній світ. Така потреба повинна зайняти місце між причетністю і пошаною. Причетність – як потреба єдності з групою – обов'язково передбачає протилежну потребу – відокремлення від групи, якою виступає потреба власності. А потреба влади, наприклад, у теоретичній піраміді А. Маслоу займає верхнє поло-

ження, розміщуючись після самовираження. Однак можливі випадки, коли для окремих особистостей влада здатна зайняти місце самовираження. “Честолюбна людина” – саме так визначається особистість, якою оволоділа потреба влади, і самореалізація в цьому випадку зливається з переживанням реалізації влади.

Якщо людина не має інших просторів самореалізації або вони менш привабливі для неї, слабше виражена тенденція самореалізації в інших просторах, ніж у просторі влади, то виникає небезпека настільки сильного переживання потреби у владі, що з людьми, які оточують таку людину, інші відносини – співробітництво і партнерство – у міжособистісному спілкуванні не виявляються, вони практично зникають. Єдиним стилем міжособистісних відносин виявляється стиль керівництва – підпорядкування, тобто самовираження і самореалізація переходить винятково в потребу влади.

Отже, потреба влади виступає однією з важливих людських потреб і є головним елементом у психологічному аналізі особи політичного лідера. Ця потреба виступає домінуючою і, головне, визначає політичну поведінку лідера. Влади прагнуть індивіди, наділені різними психологічними якостями, і в кінцевому результаті такі індивіди надають феномену влади соціально деструктивну або соціально-перетворюючу властивість. Аналіз індивідуальної потреби у владі дає підстави визначити її можливе функціонування і тип політичного режиму.

Потреба у свободі породжує відношення до влади, як потяг до індивідуальної незалежності й самостійності, що формує тип нонконформіста. Ця влада стає виразником індивідуальної свободи, а отже, і утвердження ліберальних цінностей у межах усього суспільства.

Потреба в самоутвердженні формує відношення до влади як до можливості панування над іншими і як до джерела престижу, компенсації власної неповноцінності, що породжує тип диктатора, який не узгоджується із соціальними потребами громадян.

Гедоністичний потяг до влади (грецьке “hedone” – насолода) як до джерела матеріального благополуччя формує політичний тип конформіста – найнесприятливіший із позиції самої сутності влади: такі індивіди “роблять політику” в ім’я власного “Я” і тому здатні до непринципових компромісів.

Потреба в самовираженні й ставлення до влади як до гри – це вираз соціальної авантюристичності, яка є аномалією. Політична авантюра виступає різноманітним соціально-політичним феноменом: у ньому поєднуються особисте і соціально-значуще, авантюризм, здатний спекулювати як на ліберальних цінностях, так і на консервативних ідеалах, що робить його однаково небезпечним для будь-якого суспільства.

Потреба стати особистістю в її усвідомленому ставленні до влади як до функціонального служіння людям формує політичного функціонера демократичного типу.

Отже, потреба у владі може проявлятися по-різному. Це залежить насамперед від системи цінностей особи, її мети. Наприклад, в одного внутрішня потреба у владі може виявлятися в інтересі до всього того, що дає змогу здобути передусім владу над собою, над своїми пристрастями, емоціями, думками, всім тим, що дає змогу подолати внутрішній хаос у власному мікрокосмосі. Оволодіти владою над собою не просто, але якщо хтось навчився володіти собою, то це відкриває пряму дорогу до внутрішньої свободи. Адже без внутрішньої свободи немає свободи зовнішньої.

Діаметрально протилежним варіантом цьому є поява в людині так званого хворобливого бажання влади над іншими. В такому випадку вона обирає дещо відмінне від попереднього шляху у розвитку, а саме: віддалення від абсолютної повноти буття, шляхом звуження індивідуальних свобод.

Отже, потреби – це об'єктивно існуючі суперечності між соціальним суб'єктом й умовами його життєдіяльності, які розв'язуються і відтворюються в процесі усвідомлюваної діяльнісної суб'єктно-об'єктної взаємодії.

Формування і розвиток потреб – це об'єктивний суспільно-історичний процес, який реалізується через діяльність.

Взаємозв'язок людської потреби з політичними відносинами виявляється в їхньому відтворенні як потреб людини, яка починала з потреби підтримання свого фізичного існування, пройшла низку послідовних етапів у виникненні й задоволенні потреби в певних політичних відносинах, які відтворюють її як політичну людину. Особливість політичної потреби полягає в тому, що її задоволення пов'язане з діяльністю для досягнення інших потреб.

Потреби виконують важливі функції, зокрема виступають спонукальною силою політичної діяльності, стимулом політичного розвитку і фактором реалізації об'єктивних законів розвитку політичного буття.

Література:

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. – М.: Прогресс, 1995. – 260 с.
2. Античные философы (свидетельства, фрагменты, тексты). – К.: Б.в., 1955. – 538 с.
3. Вичев В. Мораль и социальная психика. – М.: Прогресс, 1978. – 210 с.
4. Гегель. Сочинения. – М., 1970. – Т.1. – 480 с.
5. Гегель. Сочинения. – М., 1970. – Т. 8. – 450 с.
6. Гоббс Т. Избранные произведения: В 2 т. – М., 1972. – Т.2 – 720 с.
7. Гольбах Г. Избранные произведения: В 2 т. – М., 1963. – Т.1. – 562 с.
8. Комоцкая В.Д., Тихомирова Е.Б. Гарольд Дуайт Лассуелл – классик американской политической науки // Социально-политические науки. – 1990. – № 11.
9. Леонтьев А.М. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975. – 311 с.
10. Лурье С.Я. Демокрит. Тексты. – Л., 1970. – 781 с.

POLITICAL NEEDS AS A PRIMARY REASON OF POLITICAL ACTION

Anna Svita

*L'viv Ivan Franko National University, Universytets'ka Str., 1,
L'viv, 79000, Ukraine, k_polit@franko.lviv.ua*

The essence of needs in correlation to a category of activity is considered. A person pursues a certain goal that is aimed at satisfaction of her needs and interests. The attention is focused on the specificity and functions of political needs.

Key words: political needs, the aim of power, political activity, the aim of activity, subjective and objective interaction (correlation), a political man, a means of gaining aim.